

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 379-388, ELAZIĞ-2004

AĞRI İSYANI (1926-1930)

The Ağrı Rebellion (1926-1930)

Mehmet KÖÇER

Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü. ELAZIĞ
mehmet_kocer2000@yahoo.com

Özet

Cumhuriyetin ilanından sonraki yıllarda Türkiye’de çeşitli ayaklanmalar meydana gelmiştir. Devlet Doğu illerinin sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlarına çareler aramaya çalışmışsa da bu illerde yaşayan şeyh ve ağalar, dış unsurların kışkırtmalarıyla devlete karşı ayaklanmışlardır. Ağrı isyanı bunlardan dış desteğin yoğunluğu ve Kürtçülük yönüyle ön plana çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ağrı, Ağrı isyanı, Türkiye Cumhuriyeti

Abstract

There have been some rebellions in Turkey after the declaration of Republic. Although Turkish Republic has always tried to solve the social, cultural and economic problems in Eastern Anatolia, the religious and local leaders living in that area rebelled with the provocation of foreign forces. Ağrı rebellion is one of the rebellions which was supported by opinion of separatism.

Key Words: Ağrı, The Ağrı Rebellion, The Republic of Turkey

Ağrı İsyanı'nı ve bölgedeki yakın geçmişte yaşanmış, güncel olarak da yaşanmakta olan ya da yaşatılmaya çalışılan karmaşaları doğru analiz edebilmek için Doğu Anadolu'daki siyasî hakimiyet mücadeleleri ve sömürgecilik yarışını dikkate almak gerekir. Geniş bir çerçeve olarak Ortadoğu ve Türkiye'nin siyasî ve coğrafi bütünlüğü yönünden de Doğu Anadolu, bu mücadelelerin en yoğun yaşandığı ve yaşanmakta olduğu bölgelerden biridir. Sömürgeci Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ni parçalama ve paylaşma projesi içinde söz konusu bölgelerin siyasî ve ekonomik değerleri yanında stratejik konumu da önemli bir yer tutarken, sömürgeciler, bölgenin etnik unsurlarından faydalanmayı ihmal etmemişler, hatta bölgedeki gayri müslim unsurlarla elde edemedikleri başarıları Müslüman unsurların milliyetçilik duygularını ve feodal unsurların ihtiraslarını tahrik ederek elde etmişlerdir. Bu çerçevede Doğu Anadolu bölgesi, XIX. yüzyılın başlarından itibaren İngiltere, Rusya ve Fransa'nın nüfuz kurmak istediği bir alan olmuştur. Bu devletler içerisinde özellikle İngiltere, bölgedeki Kürt aşiretlerini kullanarak Orta ve Uzakdoğu'ya yönelik yeni stratejiler geliştirmeye çalışmış, 1800'lü yıllardan itibaren bölgeye misyoner ve şarkiyatçılar göndermiş, bölgedeki Kürtlere yönelmiştir.¹ Aynı dönemlerde Osmanlı Devleti de siyasî ve kültürel ıslahatlar yapmaya zorlanmıştı. Batı baskısından kurtulmak ve bir Avrupalı olmak, birlik ve bütünlüğünü korumak amacıyla bir hayli gayretkeş davranan Osmanlı Devleti bu konuda da hüsrana yaşamıştı.²

Osmanlı Devleti'nde Kürt milliyetçiliği, kısmen Ermeni milliyetçiliğinin kısmen de Jöntürk hareketinin taklit edilmesiyle doğmuştu. Osmanlı Devleti'ne karşı, oluşan bu hareket hem İngilizler hem de Ruslar tarafından körüklenmişti. Burada işlenen sadece Kürtlerin millî şuuru değil, bölgenin sosyal yapısı içinde aşiret reisleri, toprak ağaları, kısaca feodal liderlerin ihtiraslarıydı. Yapılan propaganda sonucu, her feodal lider kendisini, kurulacak Kürdistan'ın lideri, yöneticisi, hakimi olarak görmekteydi. Ancak zamanla Kürt toplumu bir millî şuur ile hürriyet hareketine girişmek yerine kendilerini tâbi gördükleri liderlerine bağlılık ve sadakat göstermeye başlamıştı. Bu ortam içerisinde bağımsız bir Kürt devleti kurmak için ilk ciddi girişim, 1880'de, Van Gölü'nün

¹ Bahaeddin Ögel, H. Dursun Yıldız v.d., **Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu**, Ankara 1986, s. 163-169. Alman şarkiyatçı Fritz, 1916'da Türkçe yayımlanan kitabında, o dönemde Doğu Anadolu'da bulunan Kürt aşiretleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bkz., Fritz, **Kürtlerin Tarihi**, İstanbul 1992, s. 39-55.

² Bkz., Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Hükümetinin Doğu Anadolu Islahat Projesi ve Uygulamaları", **Yedinci Askerî Tarih Semineri** (İstanbul 25-27 Ekim 1999) **Bildirileri**, C. II, Ankara 2001, s. 239-240.

güneydoğusunda etkili olan Ubeydullah'ın İran ve Azerbaycan'da başlattığı hareketti.³ Osmanlı Devleti'ndeki siyasî Kürtçülük hareketi ise, XIX. yüzyılda İmparatorluğun karşılaştığı her sıkıntılı dönemde kendini göstermiş, 1828-1829 Rus harbi ile 1834 Bulgar bağımsızlık savaşından sonra da var olmakla birlikte, I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra daha ciddi boyutlara ulaşmıştır.⁴

Osmanlı Devleti'nin yıkılış devrinde fazla öne çıkamayan Kürtçüler, dış güçlerin de tahriki ile Millî Mücadele sırasında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra faaliyetlerini artırmışlardır. Bu hareketlenme, büyük devletlerin Ankara Hükümeti'ni uluslararası alanda köşeye sıkıştırmak için önemli hamlelerinden birisi olmuştur. Millî Mücadele esnasında çıkan Koçgiri ve Millî aşireti isyanlarında, Kürt Teali Cemiyeti TBMM Hükümeti'ne karşı faaliyetleri yürütmüştü. Bu isyanlar bastırılmakla birlikte Millî Mücadele'nin gidişatına olumsuz etkileri olmuş, en azından ulaşılabilecek başarı geciktirilmiştir.⁵ Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ise, İngilizlerin desteği ile çıkan Şeyh Said isyanı yüzünden, TBMM Hükümeti Musul meselesinde geri adım atmak zorunda kalmış,⁶ Misak-ı Millî'ye dahil olan bu bölgeyi İngiliz kontrolüne bırakmıştır.⁷ Aynı şekilde 16 Şubat 1926'da patlak veren Hakkari Beytüşşebap isyanı sırasında ise, Livinli İsmail ve Nordüzlü Lezki önderliğindeki asiler kontrol altına alınmakla birlikte, isyancılar ve aşiretleri Irak'a sığınmak zorunda kalmış, binlerce insan, sırf ağalarının yanlış kararı yüzünden topraklarını terk etmek zorunda kalmıştı.⁸

XX. yüzyıl başlarında Batılı devletlerle ittifak yaparak Osmanlı Devleti ve TBMM Hükümeti aleyhine faaliyetlere girişen Ermeniler ve bazı Kürt aşiretleri, daha Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir araya getirilerek ortak hareket etmeleri istenmiş, ancak bu mümkün olmamıştı.⁹ Hatta Batılı devletlerin yönlendirmesi ile Büyük Ermenistan'ı kurma projesinde Kürtlerle Ermeniler arasında işbirliği kurulmasına çalışılmıştı.¹⁰ Bu faaliyetler başlangıçta sonuca ulaşmasa bile, İngiltere'nin önderliğinde, Rusya, Fransa ve

³ Martin van Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, İstanbul 1995, s. 224. İttihad ve Terakki Partisi içerisinde yer alan Kürt politikacılar, Jöntürk hareketine büyük ilgi göstermişlerdir. Jöntürkler içinde Türk milliyetçiliği gelişirken, bu grup içerisinde de Kürt milliyetçiliği ön plana çıkmaya başlamıştır. Bkz., Yalçın Küçük, **Kürtler Üzerine Tezler**, İstanbul 1990, s. 71.

⁴ Faik Bulut, **Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları**, İstanbul 1991, s. 11.

⁵ Bkz., **Türk İstiklal Harbi VI ncı Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Ankara 1974, s. 25-26, 179, 260-262.

⁶ Ergun Aybars, **Yakın Tarihimize Anadolu Ayaklanmaları**, İstanbul 1988, s. 20-22.

⁷ Rahmi Doğanay, "Cumhuriyet Dönemi İsyanlarının Mahiyeti", **Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu** (Elazığ 17-19 Ekim 2001) **Bildiriler**, Elazığ 2002, s. 258-259.

⁸ Mahmut Rişvanoğlu, **Saklanan Gerçek**, C. II, Ankara 1994, s. 738.

⁹ Bkz., Kâzım Karabekir, **Kürt Meselesi**, İstanbul 1995, s. 10-11.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz., Salim Cönce, "Büyük Ermenistan'ı Kurma Projesinde Kürtlere Biçilen Rol", **I. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu** (Elazığ 27-28-29 Mart 2000) **Bildiriler**, Elazığ 2000, s. 511-525.

İran'ın desteği ile 1927'de Hoybun cemiyeti kurulmuş, Ermeniler ve Kürtçüler faaliyetlerini birlikte yürütmeye başlamıştır.¹¹

Şeyh Said isyanının ardından Türkiye'den kaçarak Suriye, İran, Irak'a sığınan asilerin ileri gelenleri, Kürt Teali Cemiyeti, Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti, Kürt Ulusal Birliği ve Kürt Millet Fırkası mensupları ile Ermeni Taşnak komitesi üyelerinin katılımıyla kurulan Hoybun cemiyeti, ilk toplantısını, 1927 Şubat'ında, İngilizlerin denetimi altındaki Irak'ın Revandüz şehrinde, kumandan Edmons'un nezaretinde yapmıştır. Bu toplantıda Türkiye'ye karşı yapılacak isyanın planları hazırlanmış ve Şemdinli Yüksekova'dan başlamak üzere Van'a kadar olan bölgenin ele geçirilmesi, Van'ın alınmasından sonra ise İngilizlerin vaad ettiği para ve silah yardımının gerçekleşeceği kararı çıkmıştır.¹² Irak'ta yapılan toplantıdan sonra, İngilizlerin desteğini alan Hoybun cemiyeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden dönemde Türklere yönelik soykırım faaliyetlerine katılan gruplar içerisinde en önde gelenlerden birisi olmuştur.¹³

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde, Doğu Anadolu bölgesindeki Kürt aşiretlerinin devlete bakışı belirli sebeplerle şekillenmiştir. Bunlar içerisinde, devletin yaptığı reformlar sebebi ile ağa, aşiret reisi gibi statüye sahip insanların yeni vatandaşlık düzenlemeleri ile bu konumlarını kaybetmesinin büyük etkisi vardır. Öyle ki yeni düzene tepki gösteren bu grup mensupları, dış güçlerin de propagandası ile şeriat devleti istemek ve Kürt ahalinin haklarını savunmak gibi taleplerle devlete isyan etmeye başlamışlardır.¹⁴ Bu karışıklık döneminde hükümet, özellikle aşiret reisleri ve şeyhlerin gücünü kırarak bölgedeki denetimlerini artırmıştır.¹⁵ Şeyh Said isyanından sonra olması muhtemel menfi hareketleri önlemek amacıyla pek çok şeyh ve

¹¹ İngilizler, Doğu Anadolu'daki Ermeni ve Kürtçü faaliyetlerinin bir arada yürütülebilmesi için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. İngiliz Gizli servisinin faaliyetleri sonucu, özellikle Kürtlerin gururunu okşayacak isme sahip yeni bir teşkilat kurulması kararına varılmış, Kürtçe'de "benlik" anlamına gelen "hoybon" kelimesi ile Ermenice'de vatan anlamına gelen "haypun" adının birleşiminden oluşan "hoybun" cemiyeti kurulmuştur. Bkz., Vedat Sadilli, **Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyandar**, Ankara 1980, s. 165-166.

¹² Abdülhadi Toplu, **Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyandar-Ayaklanmalar**, Ankara 1996, s. 370-371. 1935-1945 yılları arasında Irak Hükümeti danışmanlığı da yapan kumandan Edmons'un bölgedeki Kürt aşiretleri hakkındaki değerlendirmeleri için bkz., C. J. Edmonds, **Kurds, Turks and Arabs**, London 1957, s. 2-114.

¹³ Bkz., Azmi Süslü, "Rum-Ermeni-Hoybun İşbirliği ve Anadolu'daki Toplu Mezarlar", **Belleten**, C. LVII, S. 218 (Nisan 1993), s. 242-244.

¹⁴ Bkz., F. Bulut, *a.g.e.*, s. 10-11 Karabekir Paşa, bu isyanların Kürtçülük maksatlı yapıldığını, dinin başarıya ulaşmak için bir araç olarak kullanıldığını Ankara'da ilgilere ayrıntılı bir şekilde anlattığını hatıralarında kaydetmektedir. Bkz., K. Karabekir, *a.g.e.*, s. 16-17.

¹⁵ M. van Bruinessen, *a.g.e.*, s. 214.

ağa başka bölgelere nakledilmiştir. Bununla birlikte, hükümetin birleştirici eğitim politikalarını bölgede yeterince uygulayamaması, bölgedeki karışıklıkları önleme yolundaki faaliyetlerin yarım kalmasına sebep olmuştur.¹⁶ Bugün bile azımsanmayacak önemli gelişmelere rağmen, devlet bu bölücü yapıyı ve etkisini kırabilmiş değildir.

İttihad ve Terakki döneminde Hamidiye alaylarının tasfiye edilmeye başlanması, Doğu Anadolu Bölgesi'nde istikrarsızlığa sebep olmuştu.¹⁷ Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ise, bölgedeki Kürt aşiretleri, 1915-1930 arasında, yörede oluşan otorite boşluğundan faydalanarak eşkiyalık faaliyetlerine girişmişti. Devlet de bu durumun önüne geçebilmek için zaman zaman bölgedeki aşiret reislerine yetki vererek onları yanına çekmeye çalışmış, ancak başarılı olamamıştır.¹⁸

Ankara Hükümeti'nin aldığı tedbirlere rağmen, Doğu Anadolu'daki isyan girişimleri Cumhuriyet yönetiminin ilk yıllarına damgasını vurmuştur. Öyle ki Şeyh Sait isyanı bastırılıp sükunetin sağlandığı dönemden, hemen sonra İhsan Nuri'nin önderliğinde 16 Mayıs 1926'da Ağrı'da patlak veren ve dört yıl boyunca devam eden ayaklanma, bölgedeki huzuru tamamen bozduğu gibi Cumhuriyet devrinin en uzun süreli isyanlarından birisi olmuştur.¹⁹ İsyanın Ağrı ile sınırlı kalmayıp Dersim gibi çevre vilayetlere de sıçraması ise, bütün Doğu Anadolu'nun güvenliğini tehlikeye düşürdüğü gibi Ankara Hükümeti'ni de oldukça zora sokmuştur.²⁰

Ağrı isyanının çıkmasında ve bu derece uzun sürmesinde çeşitli iç ve dış faktörler önemli olmuştur. Daha önce bahsedildiği üzere İngiltere'nin ve Hoybun Cemiyeti'nin bu isyanın çıkmasındaki rolü çok büyüktür. Asilerin kısa sürede kontrol altına alınamama sebebi ise, devlet güçleri üzerlerine geldiğinde Ağrı Dağı'nın sarp bölgelerinden İran tarafına geçebilmeleridir. Bu durumun önüne geçmeye çalışan Ankara Hükümeti, Tahran yönetimine baskı yaparak her ne şekilde olursa olsun isyancılara yardım etmemelerini talep etmiştir. İki ülke arasında gerginliğe sebep olan bu mesele, 22 Nisan 1926'da

¹⁶ Zekeriya Yıldız, **Kürt Gerçeği**, İstanbul 1992, s. 226.

¹⁷ Y. Küçük, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁸ 1915-1930 döneminde rakip aşiret reisleri üstündeki aşiretleri üstündeki etkilerini artıran bir çeşit askeri eylemlere girişmekteydi. Bunlar arasında kendi aşiretlerinin birliğini sağlamanın en iyi yolu olarak, kervan ve şehirlerin ya da komşu aşiretlerin köylerinin yağmalanması da vardı. Devlet de bu başıbozukluğu önlemek için bağıllık sözü karşılığında onlara yetki vermek zorunda kalmıştır. Bkz., M. Van Bruinessen, *a.g.e.*, s. 218-219.

¹⁹ Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı**, Ankara 1992, s. 137.

²⁰ Ağrı isyanı çıktığı sırada, bölgenin ileri gelenlerinden Seyit Rıza da Dersim ve yöresinde ayaklanmıştır. O sırada bölgede bulunan Fevzi Çakmak, 18 Eylül 1930'da Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığına gönderdiği raporda, bölgenin çeşitli tehlikelerle karşı karşıya olduğunu belirterek acilen önlem alınmasını gerektiğini kaydetmekteydi. Bkz., Suat Akgül, **Dersim İsyanları ve Seyit Rıza**, Ankara 2001, s. 39-40.

imzalanan “ Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması ” ile aşılmaya çalışılmıştır. Bu antlaşma ile taraflar, kamu güvenliğini ve düzenini bozmak ya da hükümet devirmek amacı güden kuruluş ve örgütlerin oluşmasına ve çalışmalarına müsaade etmeyeceklerini kabul etmişlerdir. Ayrıca sınır aşiretlerinin bu anlamda faaliyetlerinin kontrolü öngörülmüştür.²¹

1926 Antlaşması Ağrı isyanının kontrol altına alınması bakımından büyük anlam taşımaya rağmen, antlaşma hükümlerinin tam olarak uygulanamaması, İran’la yeni bir gerginlik ortaya çıkarmıştır. İsyancıların Türkiye sınırlarında meydana getirdikleri huzursuzluklar Türkiye’yi ciddi anlamda rahatsız etmeye başlamış, Türk Hükümeti İran’a nota vererek 1926 Dostluk ve Güvenlik Antlaşmasına uymasını istemiştir. Yapılan çalışmalar neticesinde 1926 Antlaşmasına ilave olarak 15 Haziran 1928 tarihinde yeni bir protokol imzalanmış, İran, Türkiye’nin hassasiyetini anlayışla karşıladığını ifade ederek ilişkileri geliştirmeyi arzu ettiğini, eski antlaşma hükümlerine kesin bir şekilde uyacağını taahhüt etmiştir.²²

Türkiye ile İran arasında imzalanan Dostluk ve Güvenlik Antlaşması ile 1928 protokolü, Ağrı isyanının gidişatını önemli ölçüde etkilemiştir. Zira, geriye doğru gidildiğinde, isyanın başlangıç günlerinde Türk ordusunun karşılaştığı en büyük sıkıntının asilerin İran’a kaçmaları sonucu güvenliği sağlayamamaları olduğu görülür. 16 Mayıs 1926’da, İngilizlerin silah ve mühimmat desteği ile²³ Doğubeyazıt’ın Kalecik köyünde başlayan isyan sırasında, 28. Jandarma Alayı’na bağlı kuvvetlerin Demirkapı’da isyancılara yenilmesi üzerine, 3. Ordu Müfettişliği bir tedip hareketi planlamıştı. Bu plan gereğince 16 Haziran’da Küçük Ağrı Dağı eteklerine ulaşan birlikler, bazı küçük gruplarla karşılaşmış onları kontrol altına alsada, bir türlü ana gruba ulaşamamıştı. Bunun sebebi, ordunun üzerlerine geldiğini öğrenen isyancıların Ağrı Dağı’nın arkasından İran’a kaçmalarıydı.²⁴ 25 Ağustos 1927’de 3. Ordu Müfettişliği’nin hazırladığı raporda bu duruma atf yapılarak, halen Ağrı’da bulunan ve 800 kişi kadar oldukları tespit edilen

²¹ **Düster**, Üçüncü Tertip, C. 7, s. 926; ayrıca bkz., İsmail Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları**, C. I., Ankara 1983, s. 276- 278.

²² Bkz., Abtülhakat Akşin, **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, Ankara 1991, s. 192-193. Türkiye ile İran arasındaki sınır probleminin bu kadar uzamasının sebebi, Azerilerin istiklal hareketine girişmesinden korkan Tahran yönetiminin Kürtlere destek olarak Türkiye’ye gözdağı vermek istemesinden kaynaklanmıştır. Ancak Türkiye’nin bu konudaki kararlı tutumu sebebiyle bu politikadan vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Bkz., Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Ankara 1999, s. 114.

²³ 21 Ekim 1930 tarihli Alman Glarus Zeitung gazetesinde yayımlanan bir yazıya göre, isyancılara İngiltere’den önemli sayılabilecek derecede silah ve mühimmat yardımı yapılmıştır. Bkz., M. Rişvanoğlu, *a.g.e.*, s. 749-750.

²⁴ Bkz., F. Bulut, *a.g.e.*, s. 79-84.

asilerin İran'a kaçabilecekleri, İran Hükümeti ile gerekli irtibatın kurulmasının şart olduğu vurgulanmaktaydı. Aynı raporda yeni bir tedip hareketına girişilmesi de teklif edilmişti ki, bu teklifi yerinde bulan Genelkurmay Başkanlığı, en kısa sürede bölgeye asker gönderilmesine karar vermiştir. 10 Eylül'de başlayan operasyonda 9. Kolordu birlikleri Ağrı Dağı'na doğru ilerlemeye başlamıştır. Harekatın beşinci gününe kadar önemli bir çatışma meydana gelmezken, 15 Eylül'de alınan bir istihbarata göre, isyana katılan bazı aşiretlerin İran'a geçebileceği öğrenilmiştir. Bunun üzerine ordu sınıra kaydırılmış, burada asilerle karşılaşan birlikler, kayıplar vermesine rağmen isyancıların çoğunu ortadan kaldırmıştır. Bununla birlikte, operasyon belirli bir aşamaya gelmiş iken, coğrafi şartların elvermemesi sebebi ile 9. Tümenin geri dönmesi, bazı isyancı grupların varlığını devam ettirmesine sebep olmuştur. Bölgenin tamamen kontrol altına alınamaması neticesinde, devlet karşıtı gruplar kısa süre sonra toparlanmış ve faaliyetlerine tekrar başlamıştır. Özellikle İran'da eğitim gören grupların 1930 yılında tekrar geri dönmesi ile bu faaliyetler hız kazanmıştır. Aynı dönemde Ağrı'nın Bağımsız Kürdistan'ın bir vilayeti olarak ilan edilmesi ve Celali Aşireti Reisi İbrahim Heskî'nin Hoybun Cemiyeti tarafından Ağrı valisi olarak atanması, isyan teşebbüslerini hızlandırmıştır.²⁵

Ağrı'daki bu gelişmeler yaşanırken, Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk başkanlığında 28 Aralık 1929 tarihinde bir toplantı yapmıştır. Bakanlar Kurulu üyeleriyle birlikte Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, I. Genel Müfettiş İbrahim Tali (Öngören) Bey'in de hazır bulunduğu toplantıda, 1930 yılı Haziran ayında, Ağrı'da bir tenkil hareketına girişilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar üzerine Genelkurmay Başkanlığı gerekli hazırlıkları yaparak hareket stratejisini belirlemiş, 1930 yılı haziranı sonunda başlayacak ve ertesi yıl da devam edecek operasyonda bölgenin eşkıyadan temizlenmesi için bütün tedbirler alınmıştır.²⁶

²⁵ H, Göktaş, *a.g.e.*, s. 94-95.

²⁶ Genelkurmay Başkanlığının 7 Ocak 1930'da gereği için 9. Kolorduya verdiği emir özetle şöyle idi.: "1930 senesi Ağrı'ya yapılacak harekate dair 29 Aralık 1929 gün ve 8692 Sayılı Bakanlar Kurulu kararı ayrıca yazılı olarak gönderilmiştir. Bu kararname gereğince Bulakbaşı ile Şıhlı Köyü arasında asilerle meskun olan köyler ile sığınılan yerler ele geçirilerek asiler geçim üssünden yoksun bırakılacak ve bölge eşkıyadan temizlendikten sonra Ağrı Tepeler hattına doğru takip edilerek ele geçirilen yerlerde Garnizonlar inşaa edilecek ve bunlardan yalnız seyyar jandarma kuvvetleri 1930-1931 kışını burada geçireceklerdir. Bölgede jandarma alayları için lazım olan yerlerden başka meskûn yer bırakılmayacaktır. Bu sûretle iâşe ve iskân ihtiyacından yoksun kalan asiler ya dağıtılacak ya da İran'a sığınmaya mecbur edilecektir. Bu taktirde sorun İran'la hal edilecektir. Harekate 1930 yılı Haziranı son haftasında ve hasat mevsiminden önce başlanacaktır. Harekatı 9. Kolordu Komutanı idare edecektir." Bkz., **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları**, C. II., İstanbul 1992, s. 93-94.

9. Kolordu Komutanlığı aldığı emir üzerine hareket için gerekli hazırlıklara başladı. Bölgenin şartları araştırıldıktan sonra 3 Mayıs 1930'da Genelkurmay Başkanlığına bir yazı yazarak hareketin Eylül ayına bırakılmasını önerdi. Teklifi uygun bulan Genelkurmay kendi görüşünü de ekleyerek raporu 6 Mayıs 1930'da Başbakanlığa sundu. 8 Mayıs'ta toplanan Bakanlar Kurulu ise bu raporları görüşmüş ve hareketin Eylül ayında yapılması teklifini kabul etmiştir. Alınan karar ve yapılan hazırlıklar sonucunda, 4 Eylül 1930 tarihinde hareket emri verilmiştir. Salih Paşa komutasındaki askeri birlikler 7 Eylül günü bir çok koldan Ağrı'ya doğru taarruza geçmiş, ancak ilk aşamada önemli bir başarı elde edememiştir. Bölgeyi iyi bilen ve dağı arkalarına alan asiler, ellerindeki mevzileri korumayı başarmışlardır. Ancak Türkiye ile İran arasında yapılan görüşmeler neticesinde İran yolu kapanınca asiler çember içine alınmış, ordunun iase yollarını kesmesi neticesinde de açlıkla karşı karşıya kalmışlardır. Hal böyle olunca, çaresiz kalan isyancıların büyük kısmı, bir yarma hareketiyle İran'a sığınmak zorunda kalmıştır. Bu sırada isyanın öncülerinden Şimkanlı Timur, Musa Lezgi, Halit Ağa, Tosun Ağa ve Ali Aksu yakalanmış, kısa süre sonra da asiler tamamen dağılmış ve isyan sona ermiştir.²⁷

Bu gelişmeler çerçevesinde durum değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'nin doğu illerindeki hakimiyet sürecinde millî bir devlet politikası izlemediği ve buna ihtiyaç da duymadığı sonucu çıkar. Millî ve üniter bir yapıda kurulan Türkiye Cumhuriyeti bahsi geçen olay ve benzerlerini yaşamak durumunda kalmıştır

Osmanlı'nın dağılma ve emperyalizmin yayılma sürecinde, 1908'lerden sonra İngiliz emperyalizminin talimatları doğrultusunda merkezleri İstanbul'da olmak üzere bir takım fitne ve fesat cemiyetlerinin kurulması ile birlikte Anadolu'nun doğusunda propaganda çalışmalarına girişilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte Anadolu'nun doğusunda ayrılık tohumları atılmaya başlanmıştır. Tabii ki bölgenin etnik yapısı ön plana çıkarılmıştır. Bölge insanı genel olarak Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete değin devlete diğer bölgelerden daha fazla problemlili olmamıştır. Çünkü diğer bölgelerdeki halktan farklı bir kültüre ve dine sahip değildir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi maksatlı olarak etnik farklılıklar gündeme getirilince istismara yatkın kişilerin de bulunması çok zor olmamıştır.

Cumhuriyet Döneminde devletin bu bölgede izlediği politika farklıdır. Türkiye

---

²⁷ F. Bulut, *a.g.e.*, s. 187-193; H. Gökteş, *a.g.e.*, s. 96-97. İran'a kaçan isyancıların önde gelenleri İhsan Nuri, Ermeni Zilan, Semikanlı Timur, Ferzent, Şeyh Abdulkadir, Şeyh Tahir, Seyid Yusuf, İbrahim Sigo ve Karaköseli Ermeni Kığam'dır. Bkz., M. Rişvanoğlu, *a.g.e.*, s. 748-749.

Cumhuriyeti Misak-ı Millî sınırları içerisinde kurulmuş millî bir devlettir. Millî Devlet olmanın gereği olan Ulusal Egemenliği yurt sathında tesis etmek durumundaydı. Bu da doğal olarak devletin, bütün sınırları içinde siyasî, iktisadî, kültürel ve de askerî egemenliğini sağlamasıdır. Ancak Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra bölgenin istismara açık olan bu yapısı üzerinde oynanan oyunlar dikkate alınmalıydı.

Genç Cumhuriyetin rejim farklılığından kaynaklanan; kültürel, iktisadî ve politik alanda yaptığı yeniliklerin yanı sıra, özellikle dinî konulara alışlagelmiş politikalardan farklı uygulamalar rahatsızlıkların diğer bir boyutu olmuştur. Cumhuriyet dönemindeki isyanlara baktığımızda büyük ölçüde dini konuların istismar edildiğini görmekteyiz. Şeyh Said isyanından sonra isyancıların Ağrı bölgesinde yeni bir başkaldırı için hazırlıkları görülür. Ağrı bölgesini tercih etmelerinin sebebi bu bölgenin büyük ölçüde bir askerî harekate elverişsiz olması ve ihtiyaçları durumunda kendilerine yardımını esirgemeyen İran Devleti'nin topraklarına kaçmalarının mümkün olmasıdır.

Ağrı isyanı diğer isyanlardan biraz daha fazla “Kürtçülük” boyutu ile gündemde yer almıştır. Şeyh Said isyanından sonra kaçan aşiret üyeleri ve aşiretler Şeyh Said isyanının önemli boyutu olan dini istismarı yanı sıra Ağrı isyanlarında emperyalist devletlerin gündeme getirdiği “Kürtçülük” boyutu da devreye girmiştir. Bu isyanlarda suçlu aramak gerekirse herhalde ilk sırada kendi halkından binlerce insanın hayatına mâl olan bu oyunlarda başrolü oynayan aşiret reisleri gelir.

KAYNAKLAR

- Akgül, Suat, Dersim İsyancıları ve Seyit Rıza, Ankara 2001.
- Akşin, Abtülahat, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi, Ankara 1991.
- Aybars, Ergun, Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları, İstanbul 1988.
- Bulut, Faik, Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyancıları, İstanbul 1991.
- Cöhce, Salim, “Büyük Ermenistan'ı Kurma Projesinde Kürtlere Bıçılan Rol”, I. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu (Elazığ 27-28-29 Mart 2000) Bildiriler, Elazığ 2000, s. 511-525.
- Doğanay, Rahmi, “Cumhuriyet Dönemi İsyancılarının Mahiyeti”, Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Elazığ 17-19 Ekim 2001) Bildiriler, Elazığ 2002, s. 253-262.
- Düstur, Üçüncü Tertip, C. 7.
- Edmonds, C. J., Kurds, Turks and Arabs, London 1957.
- Fritz, Kürtlerin Tarihi (Çeviren: Sinan Şanlıer), İstanbul 1992.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları, C. II., İstanbul 1992.
- Kalafat, Yaşar, Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Ankara 1992.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2004 14 (2)

Karabekir, Kâzım, Kürt Meselesi, İstanbul 1995.

Küçük, Yalçın, Kürtler Üzerine Tezler, İstanbul 1990.

Ögel, Bahaeddin, H. Dursun Yıldız v.d., Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu, Ankara 1986.

Rıřvanođlu, Mahmut, Saklanan Gerçek, C. II, Ankara 1994.

Sadilli, Vedat, Türkiye’de Kürtçülük Hareketleri ve İsyânlar, Ankara 1980.

Saray, Mehmet, Türk-İran İlişkileri, Ankara 1999.

Soysal, İsmail, Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, C. I., Ankara 1983.

Süslü, Azmi, “Rum-Ermeni-Hoybun İşbirliği ve Anadolu’daki Toplu Mezarlar”, Belleten, C. LVII, S. 218 (Nisan 1993), s. 241-247.

Toplu, Abdülhadi, Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyânlar-Ayaklanmalar, Ankara 1996.

Türk İstiklal Harbi VI ncı Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Ankara 1974.

Türkmen, Zekeriya, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Hükümetinin Doğu Anadolu Islahat Projesi ve Uygulamaları”, Yedinci Askerî Tarih Semineri (İstanbul 25-27 Ekim 1999) Bildirileri, C. II, Ankara 2001, s. 239-268.

Van Bruinessen, Martin, Kürdistan Üzerine Yazılar (Çev. Nevzat Kırâç v.d.), İstanbul 1995.

Yıldız, Zekeriya, Kürt Gerçeği, İstanbul 1992.